

אכילת בסוכה בליל ראשון של חג

(סוכה כז, א) מאי טעמא דרבי אליעזר תשבו כעין תדורו מה דירה אחת ביום ואחת בלילה אף סוכה אחת ביום ואחת בלילה, ורבנן כדירה מה דירה אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל אף סוכה נמי אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל. אי הכי אפילו לילי יום טוב ראשון נמי אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק נאמר כאן חמשה עשר ונאמר חמשה עשר בחג המצות מה להלן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות אף כאן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות, והתם מנלן אמר קרא בערב תאכלו מצת הכתוב קבעו חובה.

גדר החיוב

והנה יש להסתפק בגדר חיוב אכילה ליל ראשון של סוכות, האם גדרה כמו האכילה בשאר ימים שהוא ישיבת סוכה, רק שבשאר הימים אינו חובה ולילה ראשונה היא חובה, או"ד שיש כאן חיוב חדש של "אכילה" בסוכה שנלמד מט"ו ט"ו, וכמו שיש חיוב לאכול כזית מצה יש חיוב של אכילת כזית פת בסוכה.

מצהב"ע בכזית פת גזולה בלילה הראשון

ועייין בחידושי ושעורי ר' ברוך בער (שאר עניינים סימן א) שמסתפק בזה, וכתב נ"מ לענין מצוה הבא בעבירה.

וז"ל איתא בשו"ע (או"ח תרלט, ג) אכילה בסוכה בליל יום טוב ראשון חובה, אפילו אכל כזית פת יצא ידי חובתו. (דילפינן ט"ו ט"ו מחג המצות מה התם לילה ראשונה חובה ה"נ חובה).

וחקר רבינו זצ"ל בעיקר הילפותא, אם למדין כמו במצה, דהתם הוא המצה עצמה חפצא דמצוה, וכן גם בסוכה בליל ראשון, האכילה גופא דהיינו הכזית פת שאוכל, הוי גדר חפצא דמצוה או שרק הסוכה היא חפצא של מצוה, ולמדין דחיוב וקיום המצוה דישיבת סוכה בליל ראשון הוא ע"י אכילה בסוכה, אבל לא שתהא האכילה עצמה גדר חפצא של מצוה כמו סוכה גופה.

ונפקא מינה לענין אם שייך במצות סוכה דין של מצוה הבאה בעבירה, כגון אם אכל בליל ראשון של סוכות כזית פת גזול. דההלכה של מצוה הבאה בעבירה נאמרה רק אם החפץ הוא המצוה, כמו לולב וסוכה, אבל לא אם החפץ אינו המצוה עצמה אלא שעל ידו מתקיימת המצוה, כגון בתוקע בשופר הגזול דכתב הרמב"ם (שופר א, ג) דיצא משום שאין השופר גופא עצם המצוה, דעצם המצוה הוא שמיעת קול שופר, והשופר הוא רק מכשיר דמצוה. מעתה אי נימא דכזית הפת שהוא אוכל בסוכה הוא החפץ של מצוה, גם כאן אינו יוצא בפת גזולה דהויא מצוה הבאה בעבירה, ואילו אי נימא דהפת אינה חפצא של מצוה, אלא שעל ידה מתקיימת המצוה בסוכה, שהיא החפצא של המצוה, גם בפת גזולה יוצא ידי חובתו כיון שאין הפת אלא מכשיר של המצוה ואין בה משום מצוה הבאה בעבירה.

כוונה במצות סוכה

מובא בשם הגר"ח שאע"ג דלענין אכילת מצה ס"ל להרמב"ם שאם אכל ולא כוון יצא משום "שכן נהנה" (כמבואר בר"ן), אבל לגבי סוכה הכוונה מעכב, והטעם דרק במצה דהוי חפצא של מצוה אז אומרים שהכך נהנה מועיל לכוונה, אבל בסוכה שהאכילה הוי רק היכא תמצא לשיבת סוכה לא מועיל הטעם "שכן נהנה".

ויש להעיר שבבאור הלכה (ס סעיף ד) נקט שלא כדבריו, וז"ל ודע דכ"ז (שמצוות צ"כ) הוא בשארי המצוות אבל מצוה התלויה באכילה כגון כזית מצה בפסח וה"ה אכילת כזית בסוכה בלילה הראשונה דעת השו"ע לקמן בסימן תע"ה ס"ד דיצא בדיעבד אפילו אם לא כיון. אלא שהעיר שמשמע מדברי הב"ח והפמ"ג בסימן ח' ובסימן תרכ"ה דמצות ציצית וסוכה הכונה בהם לעיכובא כמו בשאר המצוות.

ואין להוכיח מהמשנ"ב שחולק על עיקר היסוד של הגר"ח ונוקט כהצד של ר' ב"ב שגם בסוכה המצוה היא מעשה האכילה, והכזית לחם היו חפצא דמצוה, ולכן מועיל "שכן נהנה", דאולי גם עם המצוה היא ישיבת הסוכה יתכן שמועיל "שכן נהנה" דאז מתייחס אליו, או דלא היו כמתעסק, ואכמ"ל.

טעה ולא הזכיר שבת ויו"ט בברכה"מ

כתבו בתוס' שבסוגיין כתוב שכל שבעת ימי החג אי בעי אכיל ואי בעי לא אכיל, ומשמע דביו"ט לא היו חובה לאכול פת, חוץ מליל יו"ט הראשון, ולפי זה אם טעה ולא הזכיר של יו"ט בברכת המזון אינו צריך לחזור. והא דאמרי' פ' שלשה שאכלו (ברכות מט, ב) שבתות ויו"ט דלא סגי ליה דלא אכיל אם טעה חוזר, לא מיתוקמא אלא בליל יו"ט הראשון של פסח ובלילי יו"ט הראשון של חג.

היינו שהיה ק' לתוס' הא דאיתא בברכות (שם) שאם טעה ולא הזכיר של ראש חדש בתפלה מחזירין אותו בברכת המזון אין מחזירין אותו, אמר ליה רב אבין לרב עמרם מ"ש תפלה ומ"ש ברכת המזון ... נחזי אנן תפלה דחובה היא מחזירין אותו ברכת מזונא דאי בעי אכיל אי בעי לא אכיל אין מחזירין אותו. אלא מעתה **שבתות וימים טובים דלא סגי דלא אכיל** הכי נמי דאי טעי הדר, אמר ליה אין דאמר רבי שילא אמר רב טעה חוזר לראש. הרי לן להדיא שבשבת ויו"ט יש חיוב לאכול פת ומה"ט אם שכח רצה ויעו"י חייב לחזור, ואילו בסוגיין כתוב אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל. ותירצו שאה"נ אין צריך לאכול רק בליל בליל ראשון של פסח וסוכות.

אבל התוס' בברכות (שם) תי' דה"פ שאינו צריך לאכול בסוכה אם לא ירצה, אבל בשביל יום טוב צריך לאכול. אלא שהק' מאי נ"מ אם צריך לאכול בשביל יום טוב או בשביל סוכות, ותי' בשם רבינו יהודה דנ"מ כגון שירדו גשמים ואכלו חוץ לסוכה, דהשתא אם לכבוד יום טוב כבר יצא, אבל אם בשביל סוכה ביו"ט ראשון צריך לחזור ולאכול בסוכה לאחר שיפסקו הגשמים, דילפינן ט"ו ט"ו מחג המצות, אבל בשאר ימים אינו צריך.

הרי לן שתי' שבאמת גם ביו"ט יש חיוב לאכול פת ולכן חייב לחזור ולברך, אלא שאין החיוב מטעם מצות סוכה, והנ"מ שאם אכל בבית מחמת הגשם כשפסקו הגשם חייב לחזור ולאכול בסוכה.

אכילה בסוכה בלילה הראשון בשעת ירידת גשמים

מבואר בתוס' שגם בלילה הראשון של סוכות א"צ לאכול בסוכה בשעת ירידת גשמים, שהרי העמידו את הדין של ט"ו ט"ו במקרה שאכל בבית משום הגשם שחייב לחזור ולאכול בסוכה כשפסק הגשם. מבואר שבשעת הגשם לא היה חייב לאכול בסוכה.

אבל ברא"ש (סימן כג) הביא דברי רבינו יהודה בסגנון אחר, וז"ל דחייב אדם לאכול פת ביום טוב משום שמחה, משום חלקהו חציו לאכילה, ועיקר אכילה הוא לחם, והא דאמרי' בסוכה מכאן ואילך רשות דאי בעי לא אכיל הכי קאמר רשות משום סוכה ולעולם חובה היא משום שמחת יום טוב, וא"ת הא בהא תליא דכיון שהוא אוכל צריך שיאכל בסוכה וי"ל משכחת לה כגון שהוא מצטער מפני ירידת גשמים ואינו חייב לאכול בסוכה, אבל חוץ לסוכה חייב לאכול משום שמחת יום טוב. ודוקא מלילה ראשונה ואילך רשות אבל בלילה ראשונה בכל ענין חובה ואפי' יורדין גשמים חייב לאכול כזית בסוכה דילפינן מחג המצות.

הרי שכתב להדיא שאפילו לפי הרי"ח צריך לאכול בלילה הראשון בשעת ירידת הגשם, וכל הנ"מ הוא ביום ראשון שאם ירד גשם שאינו חייב לחזור ולאכול בסוכה אחרי שפסק הגשם. (ולא כתוס' שכ' שחייב לחזור ולאכול, היינו בלילה הראשון).

ונחלקו בזה עוד ראשונים, שיטת שו"ת הרשב"א (ד, עח) כתוס' שאין חייב לאכול בשעת הגשם. וז"ל עוד שאלת ליל ראשון של סוכות שירדו הגשמים או המצטער אם חייב על כל פנים לאכול

כזית או כביצה בסוכה כיון שאין כ"כ צער באכילת שיעור ביצה או לא. והשיב שאין המצטער ואשר ירדו עליו גשמים חייבים עד כדי שתסרח המקפה לאכול בסוכה. דמלת תשבו כעין תדורו אמרין. ולעולם לא חייבה התורה לאכול בסוכה אלא כדרך שעושה אדם בביתו. דאם איתא לא אפשר דלא לימרו הכי בגמ'. והא דילפי' רבנן ט"ו ט"ו מחג המצות לאו למימרא שיהא חייב עכ"פ לאכול בסוכה לילה הראשון אפי' במקום צערא, דמצטער פטור הוא. אלא דהיכא דלא מצטער חייב לאכול בלילה הראשון ותו לא מיחייב.

ומביא ראייה מהא דהולכי מדברות ביום פטורים ביום ובלילה פטורים בלילה, ולא שמענו שחלקו בין לילה ראשון לשאר הימים והלילות. ואם איתא לא סגי דלא לימרו במה דברים אמורים בשאר הימים אבל לילה ראשון חייב שהכתוב קבעו חובה, אלא ודאי אינו חייב כלל, שהכתוב פטרו מדכתיב תשבו ומיניה דרשינן תשבו כעין תדורו.

ועי' בר"ן (יב, ב בדפי הרי"ף) שאחרים אומרים דלהכי גמרינן לילי יום טוב הראשון של חג מחג המצות לומר שאפילו ירדו גשמים חייב לאכול בסוכה אף על גב דמפטר בה בשאר יומי.

ונחלקו בזה המחבר ורמ"א (תרלט, ה) וז"ל המחבר ירדו גשמים, הרי זה נכנס לתוך הבית ... וכתב הרמ"א דכל זה דווקא בשאר ימים או לילות של סוכות, אבל לילה הראשונה צריך לאכול כזית בסוכה אף אם גשמים יורדין וכו'.

הרי שהמחבר לא חילק בין לילה ראשונה לשאר הלילות, ורק הרמ"א חילק.

ורגילים לפרש שנחלקו הראשונים בחקירה הנ"ל, שאלו הסוברים שיש פטור של מצטער סוברים שגדר החיוב הוא כפי גדרי מצות ישיבת סוכה, ולכן גם בליל ראשון אינו צריך לישב בשעת ירידת גשם, והחולקים סוברים שיש כאן חיוב אכילה בעלמא ולכן אין פטור של מצטער.

שיעור אכילה ליל ראשון

נחלקו הראשונים כמה צריך לאכול בליל ראשון של סוכות, י"א שצריך לאכול כשיעור קביעות סעודה, דהיינו יותר מכביצה פת. וי"א שאינו צריך לאכול אלא כזית.

ועי' בריטב"א שמתחילה הביא שרא"ה סבר ששיעורו כביצה ואח"כ חזר בו ששיעורו בכזית. וז"ל (סוכה כז, א) ושיעור אכילה זו של לילי סוכות, יש אומרים שהוא יותר מכביצה, שהוא אכילת קבע וחייב בסוכה, ולא ילפינן מחג המצות אלא לחייבו באכילת פת כמוהו אבל אין שיעוריהם שוים, דבמצה דחיוב אכילת מצה היא סתם אכילה היא כזית, **אבל הכא דחיוב אכילה בסוכה הוא מדין סוכה** שיעור הראוי לחובה דהיינו יותר מכביצה בעינן.

וכן היה אומר מורי נר"ו, אבל אחר כך חזר בו ואמר לי דכיון דגמרינן גזירה שוה מחג המצות לגמרי דרשינן מה התם בכזית אף כאן בכזית מדלא פרישו לה בשמעתין.

ויש שכתבו לבאר שנחלקו בגדר אכילה ליל ראשון, שאם הוא אכילה בעלמא אז שיעורו בכזית, אבל אם גדר החיוב הוא ישיבת סוכה אז השיעור הוא כגדר חיוב אכילה בסוכה שהוא יותר מכביצה.

אבל א"א לומר כן דא"כ יש סתירה במחבר, שכבר הבאנו שס"ל שיש פטור של ירידת גשם גם בליל ראשון, ובכל זאת ס"ל ששיעור האכילה היא כזית, וז"ל (תרלט, ג) אכילה בסוכה בליל יום טוב הראשון חובה, אפי' אכל כזית פת יצא י"ח.

בשעת ירידת גשם אין עליו שם סוכה

ויש שרצו ליישב על פי דברי הגר"א שבשעת ירידת גשמים אין עליו שם סוכה. וז"ל אבל בתוס' כתוב שם כגון אם ירדו ואכל חוץ לסוכה ופסקו הגשמים שחייב, וכמ"ש הרשב"א **דכשורדים**

גשמים אין שם סוכה עליו. ולפי"ז אפילו אם נאמר שמזה שהשיעור הוא כזית רואים שגדר החיוב הוא אכילה בעלמא, עדיין פטור בעת ירידת גשם משום שאין כאן סוכה.

אבל עיקר דברי הגר"א צ"ע שהרי הרשב"א אינו מדבר רק בירידת גשמים, אלא גם בשאר מצטער. וז"ל שו"ת הרשב"א (ד, עח) עוד שאלת ליל ראשון של סוכות שירדו הגשמים או המצטער אם חייב על כל פנים לאכול כזית או כביצה בסוכה כיון שאין כ"כ צער באכילת שיעור ביצה או לא. תשובה נראים לי הדברי' שאין המצטער ואשר ירדו עליו גשמים חייבים עד כדי שתסרח המקפה לאכול בסוכה, דמלת תשבו כעין תדורו אמרינן. **ולעולם לא חייבה התורה לאכול בסוכה אלא כדרך שעושה אדם בביתו.** דאם איתא לא אפשר דלא לימרו הכי בגמ'. והא דילפי' רבנן ט"ו ט"ו מחג המצות לאו למימרא שיהא חייב על כל פנים לאכול בסוכה לילה הראשון אפי' במקום צערא, דמצטער פטור הוא.

הרשב"א לא הזכיר כלל שבשעת ירידת גשמים אין עליו שם סוכה, אלא שגם בליל ראשון יש פטור של מצטער. ואינו מדבר רק על ירידת אלא על כל מצטער, א"כ ע"כ אין כאן סברא מסוים בירידת גשם שאין עליו שם סוכה.

שינה ליל ראשון בירידת גשם

ועוד בעיקר התליה שאם אין פטור של מצטער ע"כ שיש כאן חיוב של מעשה אכילה בסוכה, מהריטב"א מוכח לא כך.

וז"ל אבל שמעתי בשם גדול מגדולי הדור אשר בצרפת **שהיה מחייב לישן בסוכה בלילה הראשון של סוכות ואפילו ירדו גשמים שינת עראי מיהת,** ולא התירו לו לירד מן הסוכה אלא בשאר ימים שהם רשות אבל בלילה הראשונה הכתוב קבעו חובה מגזירה שוה דט"ו ט"ו מחג המצות. ואם איתא שהטעם שחייב ליל ראשון בגשם הוא משום שהחיוב הוא מעשה אכילה בסוכה, אין זה שייך אלא באכילה ולא בשינה. וע"כ שאפילו למאן דמחייב אין זה אלא משום דס"ל דמצטער אינו אלא פטור ולא שחסר בעצם ישיבת הסוכה, ובליל ראשון ליכא הפטור, וממילא חייב גם לישון בירידת הגשם.

ועי' במאירי שהטעם שחייב לאכול אפילו אם יורד גשם הוא משום דבליל ראשון לא קיים הדין של תשבו כעין תדורו, שהרי לפי רבנן מצד תשבו כעין תדורו היה הדין שאינו חייב לאכול בסוכה, כמו שאמרו מה ביתו אי בעי אכל אי בעי לא אכל, אבל מט"ו ט"ו לומדים שחייב לאכול, וע"כ שלא קיים הדין תשבו כעין תדורו ליל ראשון של סוכות, וממילא ליתא להפטור של מצטער ג"כ. ולכן ס"ל לההוא גדול הדור בצרפת שגם לענין שינה חייב בגשם משום שהפטור של מצטער לא קיים ליל ראשון של חג.

הריטב"א עצמו חולק עליו וכתב וז"ל והא ליתא כלל לפום האי דכתיבנא שאין חיוב ליל הראשון אלא באכילה דומיא דליל ראשון של פסח, דחיוב שינה לא אתי מהתם דלא מחייב בשינה. ותו דאם כן היכי סתים לן תנא לקמן שאם ירדו גשמים יצאו מן הסוכה ולא חילק בין ליל הראשון לשאר ימים, אלא ודאי דהא ליתא כלל, ומה שכתבנו נכון ועיקר לכל מודה על האמת.

ברכת לישב

עוד יש להעיר שהרי נוסח הברכה גל בליל ראשון הוא "לישב בסוכה", ואם איתא שגדר החיוב של אכילת ליל ראשון הוא שונה, ואין כאן מצות ישיבת סוכה אלא מצות אכילה בסוכה, למה לא מברכים לאכול בסוכה, אלא ע"כ שגם ליל ראשון גדר החיוב הוא ישיבת סוכה.

אבל א"כ צ"ע למה חייב גם בפחות מכביצה. וי"ל דמבואר בריטב"א ובר"ן שליל ראשון שחייב באכילת כזית א"כ נחשב לקביעות, א"כ אע"פ שגדר החיוב הוא ישיבת סוכה עדיין אינו חייב באכילה של יתר מכביצה. וז"ל הריטב"א ואף על גב דבשאר החג כזית לית ליה קבע ורשאי לאכלו חוץ לסוכה, בליל הראשון שקבעו הכתוב חובה בסוכה עשאו אכילת קבע וזה נכון.

ועל דרך זה כתב הר"ן וז"ל אלא שי"א כך דכיון דגמרינן מחג המצות לגמרי גמרינן מיניה מה התם בכזית אף הכא בכזית, ואף על גב דבשאר ימות החג כזית עראי הוא ורשאי לאכלו חוץ לסוכה אפ"ה בלילה הראשון כיון שהכתוב קבעו חובה לאכלו בסוכה עשאו אכילת קבע.

ולפי"ז ליכא סתירה כלל בדברי המחבר, דלעולם ס"ל שגדר המצוה היא ישיבת סוכה ולכן יש פטור של מצטער, והא שאינו חייב לאכול אלא כזית הוא משום דבליל ראשון גם כזית נחשב לקביעות שמחייב בסוכה.